

PRILOG KARAKTERIZACIJI
POJEDINIH GRUPA ČAKAVSKIH GOVORA

0. Ambicija ovog izlaganja biće da privuče pažnju na neka pitanja iz oblasti čakavske dijalektologije i da, kao polaznu tačku za diskusiju, ponudi odgovore na ta pitanja. Svestan sam da ovakav prilog ne može pretendovati na potpunost ili konačnost u bilo kojem pogledu. Osim toga sama pitanja odabrana za razmatranje ovom prilikom ne predstavljaju zaokruženu celinu; mnoga druga pitanja slične prirode i ranga ostala su ovde nedotaknuta.

1. Dijalektolozima je dobro poznato da se jezičke teritorije po pravilu ne mogu podeliti na dijalekatske jedinice koje bi bile omeđene na »čist« način — tako da se jedinica A suprotstavlja jedinici B nizom osobina koje su sve zajedničke celom području A, a nepoznate svim govornicima na zemljištu B. Izoglose većeg broja fenomena samo se po izuzetku potpuno poklapaju;¹ obično se događa da neka od odlika jedinice A prelazi donekle na teritoriju B, ili ne dopire sasvim do granice tih jedinica, ili se njena izoglosa na neki način ukršta s tom granicom. To čini dijalekatsku klasifikaciju *a priori* nepreciznim i pomalo nepouzdanim poslom. Uprkos tome, manje-više u celom svetu dijalektolozi se bave tim poslom jer on omogućava da se mnogostrukost činjenica ipak nekako sažme u okvire preglednosti. Uostalom, dobro obavljena klasifikacija i karakterizacija dijalekata ima i dublji, pravi naučni značaj: ona omogućuje uvid u izvesne odnose, pre svega genetske, koji bi inače ostali neosvetljeni.

I

2. U čakavskoj dijalektologiji jedna od najčešće pominjanih podela je ona koja »jugoistočne« govore (kod nekih autora »južne«) odvađa

¹ O ovoj temi pisao sam u više navrata, najopširnije u radu iz 1960/61.

od »severozapadnih« (ili »severnih«).² Pokušaću ovde da popišem osobine na koje se takva podela može osloniti.³ Pokazuje se da postoji znatan broj poprečnih izoglosa⁴ koje sačinjavaju snop, naravno s neizbežnom dispersijom, sekući zadarski arhipelag ili prolazeći nešto južnije ili severnije od njega. Na taj način kao »jugoistočne« se prikazuju sledeće pojave:

1) Zamena *ě* sa *i* (na Lastovu *je*), a ne sa *e* ili *i/e* (po pravilu Jakubinskog i Meyera).

2) Izostanak tipa *gnazdo* (tj. grupe primera u kojima *ě* iza palatalnog konsonanta, a ispred tvrdog dentala daje *a*).

3) Dugi silazni akcenat (a ne akut) kao rezultat kompenzacionog duženja akcentovanog vokala svugdje gde je ono vršeno: *divôjka*, *kôň*, *dîm*, *stârca*⁵ kao i *rôd*, *bôj*, *lêd*. Nasuprot tome na severozapadu *˘* dolazi

² Ukoliko se istarski ikavski govori ubrajaju u čakavske, njihovo će mesto biti među čakavskim govovima jugoistočne grupe, budući da su istarski ikavci preseljeni u Istru iz Dalmacije i da pretežnim delom čuvaju jugoistočne odlike.

Ovde navedenoj bipartitiji čakavskih govora konkuriše trojna ili čak četvorna podela po zameni *ě* (ekavski, ikavsko-ekavski, ikavski, eventualno i lastovski jekavski kao posebna jedinica).

³ Ovde, kao i u drugim, analognim situacijama, zasnivaću svoje izlaganje na ekserpciji postojeće dijalektološke literature, a u nekim slučajevima i na svom neposrednom poznavanju datih govora.

Dijalekatske osobine ću definisati koncizno, kao diferencijalne crte, bez nastojanja da ih uklopim u njihov strukturalni kontekst. Takvo uklapanje je inače dragoceno za dijalektologiju, ali ono predstavlja poseban i veoma obiman zadatak, koji prevazilazi okvire ovog rada.

⁴ O dvema osnovnim grupama izoglosa u čakavskoj oblasti — poprečnim i uzdužnim, od kojih su prve upravne na jadransku obalu, a druge paralelne s njom — v. u mom radu 1963b.

⁵ Od ovog se pravila izuzimaju jedino primeri s produženim vokalom na koji je povučen akcenat sa slabog poluglasa, ako je između tog vokala i tog poluglasa stajao sonant *j* ili sonant *v* (tačnije, *i* odnosno *u*). Primeri na koje se ovo odnosi jesu:

- 1) zamenice *môj*, *tvôj*, *svôj* < *moĵ*, *tvoĵ*, *svoĵ*;
- 2) prezent kao *dôjdeš*, *pôjde* < *dojbdešb*, *pojbde*;
- 3) oblici Gpl imenica m. r. kao *sinôv*, *darôv* < *sinov̂*, *darov̂*.

Ovu situaciju potvrđuju kako jugoistočni čakavski govori, tako i posavski slavonski (za primere v. npr. Hraste 1927, 1935, 1940 i Ivšić 1913, I—II).

Objašnjenje svakako leži u činjenici da su *i* i *u* glasovi drukčije prirode nego ostali sonanti. Dok su se, bar u govovima gde je rezultat takvog duženja bio *˘*, grupe kao *Vr̂* ili *Vn̂* (*V* = vokal uopšte, *ə* = bilo koji od dvaju poluglasa) brže svodile na sekvence tipa *V + r*, *V + n* (s običnim neslogovnim *r* odn. *n*), u vezama *Vĵ* i *Vû* taj je proces išao sporije. Moramo računati bar sa stadijem diftonga *Vi* i *Vu* s tonskim vrhuncem na drugom delu (*i* odnosno *u*), ako ne i sa stadijem dvosložnog izgovora *Vi* i *Vü*. I jedno i drugo je moglo doprineti da se na vokalu koji je primio akcenat javi i sačuva uzlazna intonacija.

Karakteristično je da se isti rezultati glasovnog razvoja javljaju i tamo gde se iza *j* gubilo *i* odnosno *u*:

- 1) u imperativima kao *brôj*, *stôjte* < *broĵi*, *stoĵite*;
- 2) u zameničkom DLSg f. kao *nôj* < *jêi*, *vsôj* (*svôj*) < *vs'eĵi*;
- 3) u oblicima Isg f. kao *vodôm* < *vodôv* < *vodoĵô*, *nôm* < *nôv* < *jêĵô*.

samo kao rezultat duženja starog kratkog cirkumfleksa (*rôd, bôj, léd*), a akut kao rezultat takvog duženja svih ostalih kratkih ili skraćenih akcenata. To se duženje vrši u slogu koji zatvara sonant: *divôjka, kôň, ðim, stârca*.

4) Povučeni akcenat u primerima kao *pîsmo* i Gsg *krivca* (: Nsg *krivác*), *ðca* (: *otác*), *kôlca* (: *kolác*).

5) Vokal *u* kao pretežni refleks grupe *v-* + slabi poluglas, naročito u predlogu i prefiksu *v̄* > *u*.

6) Metateza *vs-* > *sv-* u zameniĉkom korenu *vbs'*: *vse* > *sve, vsaki* > *svaki*⁶.

7) Veća raširenost promene *ra* > *re* (redovno *vrebac*, a uz njega i *reste*, na mnogim mestima i *krede*).

8) Vokal *e* u *greb*, a ne *grob*.

9) Prilog *di*, a ne *kadi* ili sl.

10) Lsg imenica muškog i srednjeg roda uvek na *-u*, a ne na *-i* ili *-e*.

11) Izjednaĉenje, doduše nedosledno, dativa i instrumentala, a obiĉno i lokativa množine, s oblicima na *-ma, -man, -n* ili sl.

12) Nastavak *-e*, a ne *-i*, u Apl imenica muškog roda.

13) Oblici Isg imenica (pa i prideva i pridevskih zamenica) ženskog roda koji se svode na nesazeto *-ojq*: *ženon* ili *ženo[v]*, a ne *ženu, ženun* ili sl.

14) Novi oblici pokaznih zamenica, najĉešće tip *ovi, oni*, a ne *ov, on*.

15) Ćesto obrazovanje imperfektizovanih glagola na *-ije-* u prezentskoj osnovi (tip *pokrijê* » *pokriva*«).

16) Radni pridev *išal*, a ne *šal*.

17) Vokal *a*, a ne *ě*, u infinitivnoj osnovi glagola *imati* (a ne *iměti*).⁷

18) Present *vazmen* ili sl., a ne *zamen* ili sl.

(Neke od ovde navedenih kategorija tumaĉio je Ivšić 1911, str. 146, nešto drukĉije, stavljajuĉi ih u isti red s kontrakcijama u primerima kao *dôdiš* < *do(h)ôdiš*, *stât* < *stojât*. Upor. i str. 197—198 u istoj studiji.)

Akut se u svim nabrojanim kategorijama u naĉelu javlja i u hrvatskom kajkavskom nareĉju, kao i u slovenaĉkom jeziku, mada su u njima zakoni kompenzacionog duženja sasvim drukĉiji nego na ĉakavskom i štokavskom podruĉju. Ovo je, dakle, zajedniĉka osobina svih južnoslovenskih idioma koji ĉuvaju opoziciju izmeĉu akuta i dugog silaznog, i uz tip *rôd, léd, nôs* predstavlja jedinu konstantu u domenu kompenzacionog duženja; sve ostalo je predmet dijalekatske varijacije u srpskohrvatskom jeziku.

⁶ Za jugoistoĉne govore je karakteristiĉna ovakva metateza bez paralelnih promena *vš-* > *šv-, vz-* > *zv-, vd-* > *dv-*, kakve se javljaju u izvesnim govorima kvarnerskog arhipelaga.

⁷ Neke od ovih pojava, pre svega one pod 6—9, 14 i 16—18, spadaju u tzv. sitnija dijalekatska obeležja, tj. predstavljaju glasovne ili morfološke fenomene vezane za jednu leksiĉku morfemu (ili u najboljem sluĉaju za dve-tri takve morfeme). Meĉutim te pojave ipak imaju odreĉeni fonetski odnosno gramatiĉki smisao, a osim toga njihov geografski raspored se dobro uklapa u opštu sliku i dopunjava je, tako da i one doprinose razlici u fizionomiji izmeĉu juĉoistoĉnih i severozapadnih govora. Treba se nadati da će dalja istraživanja izneti na videlo više takvih izoglosa.

Kao što se i moglo očekivati, pojedine izoglose odstupaju od pravca najjače diferencijacije, kojim prolazi pored ostalih najmarkantnija izoglosa sa našeg spiska, ona u pogledu zamene ě, i koji se proteže južno od Dugog otoka i Ugljana⁸. Tako se npr. izoglose pod 3, 4, 12 i 15 nalaze južnije od toga pravca,⁹ a one pod 5, 7, 10, 11, 13, 14 i 18 severnije. Međutim, još je važnija činjenica da izoglose pod 5, 6, 10, 12, 13, 14, 16 i 17 u dubini kopna zalaze daleko na sever, povezujući mnoge ikavsko-ekavske govore u Lici i još dalje ka severu sa čakavskim jugoistokom. Ove izoglose svojim položajem čine prelaz ka onima koje će biti nabrojane u odeljku 5 ovog rada.

⁸ U čakavskoj oblasti u Dalmaciji mnogo je lakše odrediti izoglose u svetu otokâ nego na kopnu, i to iz dva razloga. Kopneni čakavski govori u Dalmaciji izmenjeni su pod štokavskim uticajem, duboko i na raznovrsne načine, tako da se geografski kontinuitet starih osobina u njima ne može lako uočiti. Osim toga ti su govori dosad vrlo slabo proučeni. Obaveštenja koja imamo o njima uglavnom su sumarna, a često i samo fragmentarna. Stoga ću se u većini slučajeva zadovoljavati podatkom o arealima pojedinih pojava na otocima.

⁹ Izoglose navedene pod 3, 4 i 15 imaju najjugoistočniji položaj. Među njima je ona pod 3 privukla najviše pažnje kao crta koja odvaja čakavski jugoistok od severozapada. Stoga neće biti izlišno utvrditi tačno, koliko je to moguće, gde se nalazi ta izoglosa.

Za čakavske govore na dalmatinskom kopnu raspoložemo izjavom pokojnog prof. Hraste o tome da u biogradskoj okolici dolazi akut u ovakvim primerima: »Kao na otocima oko Biograda, tako imamo i na kopnu, gdje se još čuva stara akcentuacija, na pr. u Novigradu« (1959, str. 8). Šteta je, međutim, što Hraste nije svoju tvrdnju potkrepio primerima i što je pomenuo samo znatno severniji Novigrad, a ne neko mesto koje bi stvarno bilo u biogradskoj okolici. O novigradskoj akcentuaciji inače imamo mnogo određenije podatke u radovima B. Finke 1958. i V. Jakić-Cestarić 1960. Za Bibinje j. od Zadra mogu navesti nešto svog materijala koji nedvosmisleno pokazuje da tamo zaista dolazi ~ kao rezultat duženja u slogu koji zatvara sonant: *mišalkon*, *sa zmörca* »od zapada«, *kabā*, *kōñ*, *postāv*, *tovār*, *jedān* (zabeleženo 1959, na ekskurziji koju je organizovao D. Brozović).

Što se tiče ostrvlja, Jurišić 1966 je pokazao da i vrgadinski govor u ovom pogledu ide sa severozapadom, a studija Finke i Šojata 1968. pomakla je izoglosu još dalje ka jugoistoku, smeštajući je južno od Žirja, najjužnijeg otoka šibenskog arhipelaga. Međutim izgleda da postoji bar jedno mesto u tom arhipelagu gde se u primerima o kojima je reč ipak javlja ~, a ne akut. To bi bila Šepurina na otoku Prviću, sudeći po materijalu u radu A. Kursara iz 1972. Doduše, u tom prilogu se na str. 114 nalazi tvrđenje da »u šepurinskom govoru postoje *tri akcenta* [kurziv A. K.] i to: dugouzlazni, dugosilazni i kratkosilazni«, i dalje: »U šepurinskom govoru nema čakavskog akuta.« Pa ipak, iz Kursarove građe proizlazi da akut nije iščezao bez traga. Da bismo ovo utvrdili, moramo analizirati akcentuaciju u Kursarovim primerima. Ako se pođe od osnovnog čakavskog sistema, ostvareni razvoj se može u glavnim crtama opisati ovako:

1) ~ je s otvorene ultime prenet na penultimu kao (*rūka*, a i *nōga* na kanovački način);

2) Dugi akcenti na otvorenoj ultimi višesložnih reči su skraćeni (*brez sinō < sinōv*, *valjā < valjā*);

3) Na predakcentatske dužine preneti su akcenti (*zagrāditi*, *žmirac*);

4) Posleakcentatske dužine su skraćene bar u nekim položajima (*kūvana*, *naljūtīš*, *najžēšći*, ali *krūšāk*, *divđjak?*);

5) U zatvorenoj ultimi ~ > ^ (*iz jūst*, *smrdīš*, *ortār*).

Iz ovoga bi izlazilo da je akut van ultime ostao uzlazan. I stvarno, Kursar beleži *zđihne prez.*, *ćuva*, *nīma*, *smīšlja*, *dōjde*, *plācaj*, *obūka se preter.*, *māla*, *prāva*, *cīli*

3. Nije teško utvrditi da u većini slučajeva navedenih u gornjem spisku inovacija stoji na strani jugoistoka. Time se potvrđuje utisak iznošen u literaturi o tome da je severozapadna čakavština »arhaičnija« od jugoistočne. Međutim isti spisak izoglosa daje povoda za još jednu opservaciju. Aree jugoistočnih osobina po pravilu se produžuju preko granica između čakavskog i štokavskog narečja. U većini slučajeva te su pojave obične u svim štokavskim govorima ili bar u njihovom pretežnom delu. Izuzetak čine one pod 4 i 15, koje predstavljaju specifične jugoistočnočakavske inovacije. Što se tiče tačaka 1, 7 i 8, one spajaju čakavski jugoistok sa susjednim štokavskim dijalektima. Značaj ikavskog izgovora u ovom kontekstu je jasan, kao što je jasno i to da se lastovski govor svojim je < ě približava širokom (i)jekavskom štokavskom području, a posebno susjednom jekavskom mljetskom govoru. Oblici *greb* i *vrebac*, pa i *resti* (doduše ne i *kredem*)¹⁰ obični su u mnogim zapadnijim štokavskim predelima. Ovde, uostalom, treba dodati i jednu napomenu u vezi s pojavom pod 3. O tome da li je kompenzaciono duženje predsonantima u većini štokavskih govora davalo dugi silazni ili akut, mi danas ne možemo donositi pouzdano zasnovane sudove, jer su se ta dva akcenta u tim govorima kasnije izjednačila. Pa ipak, u dve međusobno udaljene aree nalazimo sigurne potvrde za $\hat{}$ kao rezultat duženja. To su s jedne strane slavonski posavski govori (u svom najvećem delu),¹¹ a s druge strane mljetski govor, u kojem se na mestu akuta van prvog sloga izgovara nepreneseni $\hat{}$ (*gospār, vodē, nasādeno*), dok je u primerima kao *Dūbrōvnik, djevōjka* ili *jēsām* izvršeno prenošenje, što znači da je tu bio $\hat{}$, isto kao i u *račūnām*, pa i u *siñōrina*.¹²

4. Ako se sad upitamo da li se aree severozapadno-čakavskih odlika produžuju i dalje preko slovenačke i kajkavske granice, odgovor će biti afirmativan samo za jedan deo pojava, doduše vrlo znatan, ali s druge strane u velikom delu slučajeva uočićemo diskontinuitet. Ovo se tiče tačaka 1, 2, 3, 5, 9 i 12, od kojih neke imaju prvorazrednu važnost. Radi veće jasnoće ovde će trebati dodati kratke komentare uz t. 1, 3 i 5.

dān itd. Drugim rečima $\hat{}$ se nije izjednačio sa $\acute{}$, ali izgleda da se novi uzlazni akcentat izjednačio s akutom (Kursar za oba upotrebljava znak $\acute{}$). U ovoj svetlosti treba sagledati primere kao *sūnce, jārca, pānke, sa zmōrca, jānjca, divōjka, dōnji*. Rezultat duženja u ovom položaju je, dakle, dugi silazni, a ne akut.

S druge strane postoji i jedan ikavsko-ekavski govor sa $\hat{}$ u ovakvom položaju. To je govor Jurkovog sela u Žumberku. Na osnovu materijala u raspravama Petra Skoka 1911—1912. i 1956. možemo zaključiti da taj govor u oblasti akcentuacije i inače ima dosta sličnosti sa šepurinskim. Kratki akcentat je povučen s otvorene ultime (*vīno, ōkno*), akut na ultimima je pretvoren u cirkumfleks, a dužine iza akcenta su skraćene. Za akut, a takođe i za sekundarni dugi uzlazni akcentat Skok upotrebljava znak $\acute{}$. Međutim njegova građa sadrži i primere kao *divōjka* 1911, str. 368, (*trgōvac*), *trgōvca* 382, *sūnce, klīnci* 382, *popīvka* 1956, 224, *pondlījak*, gen. *-dīljka* 224, *ocvārak*, gen. *ocvārka* 219, *ūnja* < *ujna* 237, *kālac*, gen. *kālca* 249, 260, *Pāval*, gen. *Pāvla* 260, *pālac*, gen. *pālca* 260, *miōščak* »od *Miđlja*« 261, *čāval*, gen. *čāvla* 262, *nāvīlak*, gen. *-īlka* 263, *ūjac*, gen. *ūjca* 266.

¹⁰ O rasprostranjenosti promene $ra > re$ v. Ivić 1964b.

¹¹ Ivić 1913 I, 153—157.

¹² Po mom materijalu iz 1957, 1975 i 1976. Upor. i Ivić 1957, 405.

Uz t. 1. Čakavsko ikavsko-ekavsko *i/e*, kao i dosledno *e* u najseverozapadnijim starinačkim čakavskim govorima, ne poklapaju se ni sa dolensko-notranjskim *ei* kao osnovnim refleksom *ě*, ni kajkavskim *ę* (< *ě*, *ь*, *ъ*, ali $\neq$ *e, *e*).

Uz t. 3. Dok u najvećem delu čakavskih govora (*i* u posavskom) kompenzaciono duženje pred sonantima ima veći opseg nego igde drugde, u slovenačko-kajkavskom pojasu ono izostaje kao glasovni zakon. Vokal u slogu koji zatvara finalni sonant ostaje kratak (*vōl*, *krāj* itd.), dok se vokal u slogu koji zatvara nefinalni sonant duži na isti način kao i vokal u slogu koji je zatvoren ispadanjem nefinalnog poluglasa iza opstruenta (*pālcī*, *trgōvci* itd. kao *hrūška*, *vīšna*, *liščji*). Ako istaknemo da je rezultat duženja u ovom poslednjem slučaju $\hat{~}$, a ne $\tilde{~}$, biće jasno da se u pogledu kompenzacionog duženja pred sonantima slovenačko-kajkavsko područje razlikuje od severozapadnočakavskog u najvećoj mogućoj meri. — Među čakavskim idiomima izdvajaju se u ovom pogledu dobrinjski govor (Ivić 1911, 204 i 205: *krāj*, *rāj*, *pālcī*, *sēnce* »sunce«, *stōl*, *vōl*, *gōl*) i severni pojas govora u dubini hrvatskog kopna, od Vrbovskog pa do karlovačke regije, kao i preseljenički govori u Jurkovom Selu i Hrvatskom Grobu, koji potiču iz tog severnog pojasa kontinentalne čakavštine. Ipak i u tim govorima situacija ostaje bitno različita od kajkavsko-slovenačke.

Uz t. 5. U severozapadnočakavskom se u načelu čuva početno *v(ǝ)*-pred konsonantom, a u slovenačkom i kajkavskom ono se jednači sa *u*-, s tim što u slovenačkom i *v*- i *u*- teže da daju *u* (*u*-),¹³ dok je u kajkavskom refleks u oba slučaja *v*- van akcenta, a *vu*- pod akcentom.¹⁴ Drugim rečima, severozapadnočakavski se u ovoj svetlosti ukazuje opkoljen drugim zapadnojužnoslovenskim jezičkim tipovima, koji svi, svaki na svoj način, teže da izjednače *vǝ*- sa *u*-.

Izvesne komentare zahtevaju i tačke 14 i 17: tip *ov*, *on* kod pokaznih zamenica povezuje severozapadnu čakavsku oblast sa većim delom kajkavskih govora, ali ne i sa većinom slovenačkih, dok tip *šal* bez *i*-predstavlja sponu sa slovenačkim jezikom, ali ne i sa kajkavskim područjem.

Iz dosadašnjeg izlaganja proizlazi zaključak da duž granice između jugoistočne čakavštine i štokavskog narečja uglavnom vlada organski kontinuitet, dok se na severnoj granici čakavskog zemljišta zapaža izvesna cezura. Severozapadnočakavski govori kao celina imaju jaču dijalekatsku individualnost nego jugoistočni. Dok prvi imaju priličan broj osobenosti kakvih nema ni na jednoj strani u susedstvu, kod drugih je takvih odlika mnogo manje. S malim izuzecima njihove su osobine zajedničke s jednim od dvaju suseda, severozapadnočakavskim i (zapadnijim) štokavskim.

5. Prilikom razmatranja veza pojedinih delova čakavštine sa susednim jezičkim tipovima, ne može se čutke preći preko skupine ma-

¹³ Ramovš 1924, 129—134.

¹⁴ Ivić 1957, 403.

hom vrlo starih pojava koje spajaju manji deo severozapadnih čakavskih govora sa slovenačkim jezikom. Ovamo idu:

- 1) Metatonijski tip *gīne, čūje* (a ne sa [˘]).
- 2) Metatonijski tip *sīti, bogātī* (a ne sa [˘]).
- 3) Metatonijski tip *māli, stāri* (a ne sa [˘]).
- 4) Vokal *o* kao refleks *o*.
- 5) Vokal *a* kao refleks dugog poluglasa uz istovremenu zatvoreniju vrednost kratkog poluglasa (tip *dān: dēnēs* ili *dān: dōnōs*; upor. kranjske oblike kao *dān: dānōs*, dij. *dōnōs*).
- 6) Razlaganje *l* na *ə + l*.¹⁵
- 7) Desonorizacija zvučnih opstruenata na kraju reči (tip *zup*).
- 8) Promena *g > γ*.
- 9) Ostaci prefiksa *vy-*.
- 10) Zamenički oblik *jaz* »ja«.

Aree ovih osobina veoma su nejednake, kako na čakavskom tlu, tako i severno od čakavskih granica. Što se čakavskog zemljišta tiče, može se, kao jedino uopštavanje, reći toliko da najveći deo ovih pojava dolazi bar u nekim od ekavskih govora Istre i/ili Cresa, a nijedna ne izlazi dalje na istok ili jug iz granica kvarnerskog područja, niti zahvata to područje u celini.¹⁶ Pri tome fenomení pod 1, 3, 7 i 8 imaju srazmerno velike aree, dok su ostali na tlu čakavskog narečja svedeni na komadiće teritorije znatno manje od 10% područja tog narečja. Severno

¹⁵ Ramovš (npr. 1936, 168—169) izvodi slovenačke reflekse *l* iz *əl*. S druge strane *al, el* i *o(l)* u delovima krčko-creskog dijalekatskog pejzaža takođe se svode na *ə + l*, pri čemu se glas *ə* svugde dalje razvijao jednako kao refleks poluglasa (Oblak 1894, 209).

¹⁶ Najjugoistočnija tačka do koje dopiru neke od osobina sa gornjeg spiska (one pod 1 i 3) jeste Novi. Izgleda da je izoglosa tih dvaju fenomena uglavnom jednaka. Doduše, obaveštenja koja nam o njima stoje na raspolaganju nisu jednako kompletna. Za tip *gīne, čūje* postojeća literatura nam omogućava da utvrdimo da lanac Susak — Rab — Senj — Gacko polje — Brinje — Oštarije — Generalski Stol potpuno zatvara front prema zoni sa [˘] u ovakvim prezentima; značajni su i Meyerovi primeri sa [˘] iz Njivica. I u čakavskoj dijaspori na severu uvek dolazi [˘] (Jurkovo Selo. Ivšičevi »kajkavci ikavci«, Gradišće, susedni govori u Mađarskoj, Devinsko Novo Selo, Hrvatski Grob; upor. o ovome i Vermeer 1975, 150—153). Što se tiče odnosa *stāri/stāri*, njegova je izoglosa u mnogom istrvena nestankom opozicije između [˘] i [˘] u mnogim od govora o kojima je reč. Ipak raspoložemo sigurnim podacima za oblike sa [˘] iz Senja (Moguš 1966), sa Gackog polja (Ivić 1964a), iz Jurkovog Sela (sudeći po Skokovim primerima kao *prāva ... istina* 1912, 358 i *Stāri dvōr* 1956, 271), iz Stinjaka u južnom Gradišću (Neweklowsky 1970), iz govora podunavskih Hrvata istočno od Beča (upor. *va jēdnuoj māloj hīži i Ti stāri lūdi* u prvom Brapčevom tekstu, 1966, 102) i iz raznih mesnih govora u zapadnoj Mađarskoj (*māle telice, razumīmo stāri d'ēzik* Koljnof, *kad je bilo po stārom zakuōni visjēje, mālo dite* Kemlja, sve po mom materijalu). Ovako je, uostalom, i u ikavskim govorima u severnoj dijaspori: *pājceku mālomu, po stārom, prāvi* u Brdovcu zapadno od Zagreba, *nāša māla, po stārom* u susednom Javorju, *Ūov māli je tāman* (= lenj), *Ōnda sam mālomu iz (< jist) dālā, Stāri te* (= ée) *znāt* Narda u zapadnoj Mađarskoj, *māli telīči* u obližnjem Čataru, *Stāri dīda siēl nāmo* u Hrvatskim Šicama, opet u istom predelu (takođe po mom materijalu). Možemo zaključiti da se izoglosa *stāri/stāri*, ukoliko je sačuvana, poklapa s izoglosom *gīne/gīne*.

od granica čakavštine obuhvaćen je ceo slovenačko-kajkavski pojas u slučajevima pod 1, 2, 3 i 7 (pa uglavnom i pod 4, ako fenomen definišemo kao »refleks *o* drukčiji od kontinuanta praslavenskog *u*«), dok su pojave pod 5, 6, 8 i 9 samo slovenačke (tačnije samo zapadnoslovenačke, izuzev one pod 6). Pojava pod 10 obična je u slovenačkom, a u kajkavskom je malo rasprostranjena. Ove su izoglose, dakle, kudikamo raspršenije — a naročito unutar čakavskog područja — od onih koje čakavštinu predvajaju na severozapadnu i jugoistočnu (v. gore odeljak 2). Da nije te raspršenosti, tj. da se radi o pravom snopu izoglosa, one bi svojom starinom i značajem davale povoda da se kao primarna podela čakavskih govora uzme ona koja bi idiomima s tim osobinama davala naročito mesto u čakavskoj zajednici, tako da bi sve ostale različitosti dobile sekundaran rang. Posebnost najseverozapadnijih govora dolaze još više do izražaja ako uzmemo u obzir i neke njihove posebnosti koje ih razlikuju od svih njihovih suseda, kao što su dosledna ekavština, sažimanje *-bje* u tipu *zēbje* u *-ē*,¹⁷ čuvanje nastavaka tvrdih osnova *a*-deklinacije (tip gen. *ženi*, dat. *žene*, nom.—ak.—vok. pl. *ženi*) i ostaci *ü*-deklinacije (tip *loki*), doduše opet sa vrlo nesaglasnim izoglosama. Ostaje činjenica da starinački govori u Istri i na kvarnerskim otocima, naročito onim najsevernijim, predstavljaju područje najizrazitije obeleženo genetski značajnim odlikama. Uz to, to je jedini širi deo čakavskog područja koji je u davniini imao jakih veza sa slovenačkim jezikom. Raspršenost izoglosa koje su proizašle iz tih veza svedoči o nekadašnjoj širokoj otvorenosti za inovacione talase, a ne o nekoj staroj intimnoj udruženosti jedne jasno omeđene grupe čakavskih govora sa slovenačkom oblašću (za razliku od stanja koje karakteriše kajkavsko-slovenački odnos).

II

6. Ako se sad vratimo čakavskom jugoistoku i postavimo pitanje koja je osnovna unutrašnja podela među govorima toga područja, pokažeće se da to mesto pripada kontrastu između kopnenih (što u ovom slučaju znači obalskih) i otočkih govora. Ovi se drugi odlikuju nizom inovacija, uglavnom takvih koje ne potiču iz dublje starine, ali sve odreda imaju ozbiljan strukturalni značaj. To su:

- 1) Zatvaranje odnosno diftongizacija dugih vokala *a*, *e* i *o*.
- 2) Duženje kratkog akcentovanog *a* van ultime.
- 3) Težnja ka eliminaciji slogovnog *r* ($> ar$).
- 4) Otpadanje *-l* u morfemi radnog prideva.
- 5) Češće skraćivanje posleakcenatskih dužina.
- 6) Težnja da se iz sistema uklone grupe sastavljene od dvaju šumnih konsonanata (*odgovorit* $>$ *olgovorit*, *pātka* $>$ *pālka* ili *pājka* i sl.).

¹⁷ To *-ē* je dalo *-ē* u ekavskim govorima istočno od Učke, a *-i* u ikavsko-ekavskim govorima krčkih starosedelaca, Grobnika i pojasa od Bakarca do Novog.

Aree ovih promena po pravilu ne zahvataju ceo dalmatinski arhipelag. Pri tom te aree često nemaju ni onu meru kompaktnosti koja se može očekivati u jednom ostrvskom pejzažu. Često se između dva predela u kojima je inovacija zastupljena nalazi predeo gde ona izostaje. Zapaža se i to da su ostrvske osobine najmanje zastupljene na priobalnim otocima kao što je Vrgada, a najjače na onima koji su najudaljeniji od kopna. Najizrazitiju koncentraciju tih odlika beležimo na Visu, najisturenijem u more među nastanjenim dalmatinskim otocima.¹⁸ S druge strane poneka od ovih pojava može se naći na zapadnom Pelješcu,¹⁹ koji doduše pripada kopnu ali je zašao duboko u more i okružen je otocima.

Lingvistička analiza nabrojanih osobina pokazuje da su one pre svega fonološke, dakle glasovne i strukturalne u isti mah. One tangiraju ili inventar ili distribuciju fonoloških jedinica, a ne samo njihovo javljanje u određenim morfemama. To važi, uostalom, i za neke druge inovacije, koje takođe zovemo dalmatinizmima (ili, kao što ih je D. Brozović srećno nazvao, adrijatizmima), a koje se javljaju i u raznim govorima na kopnu, obično u onima blizu obale. To su skraćivanje dugog vokalnog *r*, tzv. cakavizam, pretvaranje *l* u *j*, svođenje grupe *čk* na *šk* i promena *-m* u fleksionim nastavcima u *-n* (odnosno nazalizovani izgovor prethodnog vokala umesto izgovora nazalnog sonanta iza oralnog vokala).

Mnoge od pojava navedenih dosad u ovom odeljku mogu se naći i van čakavskog područja, po pravilu u predelima nedaleko od obale. Ovo važi kako za štokavske govore od Mrkoplja do Crnogorskog primorja, tako i za slovenačke govore oko Trsta, pa i one severnije, duž jezične granice u blizini Soče. U ovom pogledu vrlo je poučan dubrovački govor, u kojem se, prema svedočanstvu Budmanija 1883, mogu naći zatvaranje *ā*, skraćivanje dugog *r* i promene *l* u *j*, *čk* u *šk* i *-m* u *-n* (odnosno stapanje nazala s prethodnim vokalom u jedan nazalni vokal).

Pobližim razmatranjem može se uočiti još jedna zajednička odlika svih nabrojanih fenomena, koji, sudeći po njihovoj geografskoj rasprostranjenosti, kao da izviru iz Jadranskog mora. Svaki put se tu iz jezika uklanja neka slovenska strukturalna osobina tuđa romanskom (ili bar mletačkom) glasovnom sistemu. Skraćivanje posleakcenatskih dužina ukida kvantitetske opozicije u tom položaju (poznati su, uostalom, i slučajevi kad se na dalmatinskim otocima pod određenim uslovima skra-

¹⁸ Dijalekatskom situacijom na Visu bave se Hraste 1937, Whyte i Moskovljević 1972. Vrlo su korisne i napomene Belića 1935, 25—26. Uz to raspoložemo i akcentovanim pesmama ispevanim na komiškom govoru: Božanić 1975. Viški govori se odlikuju dvema pojedinostima koje povećavaju razliku u vokalskoj boji između dugih vokala i odgovarajućih kratkih. Tamo je dugo *o* dalo čist vokal *u*, dok su s druge strane *ī* i *ū* zahvaćeni otvaranjem i centralizacijom, a *ū* i delabijalizacijom. Govor zapadne polovine ostrva razlikuje se od govora istočne polovine cakavizmom.

¹⁹ Po opisu Milasa 1891 i po mom materijalu iz Orebića i okoline (upor. i Ivić 1957, str. 406—407). Od navedenih osobina na Pelješcu se mogu naći: zatvaranje *ā* > *ā*, diftongizacija *ē* > *ie*, otpadanje *-l* u morfemi radnog prideva, delimično skraćivanje posleakcenatskih dužina i uprošćavanje u konsonantskim grupama (tip *slako* < *slatko*).

čuju dužine i pred akcentom, pa čak i pod akcentom: tipovi *travē* i *travĕ*). Čiste kvantitetske opozicije se ukidaju i diftongizacijom dugih vokala koja npr. odnose $\ddot{e} : \bar{e}$ i $\ddot{o} : \bar{o}$ zamenjuje odnosima $\ddot{e} : i\bar{e}$ i $\ddot{o} : u\bar{o}$. Isto važi i za zatvaranje $\bar{a} > \bar{a}$ ili $\bar{o}$. A kad se na to zatvaranje nadoveže i duženje kratkog *a*, kvantitetska opozicija se potpuno zamenjuje kvalitetskom. Mesto starijeg $\bar{a} : \bar{a}$ sad imamo $\bar{a} : \bar{o}$. Romanskoj glasovnoj strukturi odgovara i težnja da se iz sistema izbaci slogovno *r*, ili bar »teška« kombinacija slogovnosti *r* sa kvantitetom. I konsonantske grupe sastavljene od dva okluziva tuđe su italijanskom jeziku, koji se takvih grupa oslobodio još davno, dobrim delom putem njihovog pretvaranja u geminate (*octo* > *otto* i sl.). U mletačkom dijalektu proces je otišao i dalje; tamo su geminate pretvorene u proste konsonante. Procesi u hrvatskim govorima dalmatinskih otoka nisu ponovili davnašnje romanske procese, ali su otklonili upravo one grupe koje su italijanskom izgovoru najnepristupačnije i zamenili ih uglavnom grupama kakve postoje u italijanskom. Ista je težnja vidljiva i u uprošćavanju grupe *čk* u *šk*: afrikate u italijanskom ne mogu stajati ispred drugih konsonanata, dok je kombinacija *sk* (ili *šk*) sasvim obična. Što se tiče cakavizma i pretvaranja *l* u *j*, i sami procesi u hrvatskim govorima — a ne samo njihovi rezultati — odgovaraju venecijanskom modelu. Na prvi pogled nešto je teže naći objašnjenje za promene koje su zahvatile krajnje *-m* i *-l*. Pa ipak, pažljivijim posmatranjem uočićemo da je i tu promenom stvoreno jedno stanje kakvo je s druge strane Jadrana odranije postojalo. Naime i za italijanski uglavnom važi pravilo da na kraju reči u fleksionim nastavcima ne dolaze konsonanti. Ukoliko je reč o *-m*, ovo pitanje ima dva aspekta. Ako je mesto grupe vokal i *-m* stvoren nazalni vokal, konsonant je kao takav uklonjen s kraja reči. A ako je samo *-m* pretvoreno u *-n*, na kraju reči se našao sonant koji je u venecijanskom dijalektu ipak najčešći (od svih sonanata) u finalnoj poziciji — doduše u osnovi reči. Uz to je među nazalnim sonantima *n* strukturalno najmanje markiran. On je rezultat neutralizacije koja otelovljuje smanjenu širinu distribucije konsonanata u tom položaju. Najzad, u ovu skupinu pojava treba uključiti još jednu, koja dosad nije pominjana u ovakvom kontekstu. To je otpadanje *-t* u infinitivu (*pisa* mesto *pisat*), rasprostranjeno uglavnom u jugoistočnijim dalmatinskim govorima, čakavskim i štokavskim, na otocima, pa donekle i na kopnu. I tu je otklonjen konsonant sa kraja reči, opet iz fleksionog nastavka.

7. Zanimljivo je obazreti se u ovoj svetlosti i na severozapadnu čakavštinu. I tamo se ostrvsko područje suprotstavlja kopnenom celim nizom osobina. Još je zanimljivija okolnost da su gotovo sve te osobine one iste koje i na jugoistoku odvajaju ostrvske govore od kontinentalnih. Jedino što rasterećenje konsonantskih grupa ovde nije tako izrazito, ali s druge strane tu se javlja i likvidacija tonskih opozicija, koja izostaje u jugoistočnom pojasu. Upadljivo je i to da i ovde ima nijansa u doslednosti ostvarivanja »ostrvske« situacije: ona je utoliko izrazitija ukoliko se više odmičemo od kopna na liniji Rijeka — podnožje Velebita i kulmi-

nira na Susku, najzapadnijem među kvarnerskim otocima. Ostrvskih pojava ima mnogo i u Istri, i to ne toliko u predelu istočno od Učke, koji neposredno suseduje s Hrvatskim primorjem, nego u oblastima dalje ka zapadu. Dve su zone najgušće koncentracije takvih osobina: severna Istra, koja je područje zračenja Trsta i Kopra, i predeo oko Labina. U obe te zone javlja se u lokalnim govorima čak i potpuna likvidacija kvantiteta pod akcentom, a osim toga i otvaranje *ī* u kontrastu prema *i*, kao na Visu. Dosta su krupne, ali ipak ne ekstremno jake, promene u ikavskim govorima zapadne i jugozapadne Istre. Tamošnji ikavci su naseljenici sa dalmatinskog kopna; njihova izloženost snažnom romanskom uticaju novijeg je datuma. Samo se time može objasniti činjenica da govori s takvim geografskim položajem nemaju apsolutni primat u ovom pogledu.

Kad bi se radilo o jednoj ili dvema jezičkim pojavama, mogli bismo tražiti i unutrašnja tumačenja, a sličnost sa romanskom strukturalnom situacijom smatrati slučajnom. Ali mi smo dosad naveli preko deset glasovnih pojava, kojima se uostalom pridružuje i mnoštvo leksičkih romanizama na istom tlu, kao i poznate sintaksičke pojave (upotreba akuzativa pravca mesto lokativa, predlog *od* mesto *o* itd.), opet s različitim areama, ali s najgušćom koncentracijom tamo gde su i dosad razmatrane glasovne osobine najkoncentrisanije. Moramo, dakle, zaključiti da su te pojave nastale najpre u govoru dvojezičnih lica, koja su svoje navike i strukturalne modele iz romanskog govora prenela i u slovenski. Takvih je lica u primorskim krajevima, a pogotovu na otocima, bilo vrlo mnogo. Tu moramo računati sa dva izvora bilingvizma. Jedan od njih bila je asimilacija Romana, tj. ljudi čiji je maternji govor bio romanski — dalmatski, odnosno, u porodicama doseljenim s druge strane Jadrana ili italijaniziranim pod mletačkom vlašću u nekim gradovima, italijanski. Drugu, možda još značajniju priliku za nastanak dvojezičnosti pružala je trajna izloženost ljudi čiji je maternji govor bio srpskohrvatski u kontaktu s italijanskim jezikom. Ta je izloženost bila naročito jaka u određenim društvenim slojevima: kod pomoraca, vojnika, trgovaca, činovnika, pa i među plemstvom, zatim kod sveštenika školovanih u Italiji, i uopšte kod svih onih koji su prošli kroz italijansku školu, u samoj Italiji ili u svom zavičaju. Prestiž većine tih društvenih grupa bio je visok, što je davalo povoda ostalima da se na njih ugledaju. Sasvim je izvesno da je u primorskim krajevima tokom nekoliko stoleća potpuno vladanje italijanskim jezikom bilo potrebno i za ugled u društvu i za uspeh u njemu.²⁰ Naravno, jednom stvorene jezičke pojave imale su svoje puteve širenja, dopirući ponekad i u susedne govore manje izložene neposrednom međujezičkom dodiru. U tim se govorima te osobine javljaju u manjem broju ili manje izrazito ostvarene. Sasvim je prirodno što tih oso-

²⁰ O prirodi, putevima širenja i velikom učinku italijanskog jezičkog uticaja u Dalmaciji pisao je detaljno i argumentovano Vidović 1973. U njegovom članku se navode i opažanja mnogih ranijih autora, od XVI veka naovamo.

bina ima uglavnom više po gradovima nego po selima i više na samoj obali nego u njenom neposrednom zaleđu, a pogotovu više nego u dubljoj unutrašnjosti kopna.

Lingvistička geografija još na jedan način govori protiv pretpostavke da su se adrijatizmi autohtono razvili u čakavskim govorima. Da je u pitanju samonikli razvoj, on bi se vezivao za neku grupu genetski srodnih govora, čije nasleđene osobine pružaju povoljnu osnovicu za određene inovacione procese. Ali stvarnost je sasvim drukčija. Pred nama je tipičan slučaj strukturalnih karakteristika²¹ kakve izviru iz dugotrajne i složene jezičke interferencije. Naravno, ne bi trebalo shvatiti da sve što nastaje pod takvim okolnostima predstavlja jednostavno presađivanje pojava iz jednog jezičkog medija u drugi. Često se radi o nečem suptilnijem: o razvoju koji je samo inspirisan aloglotskim uticajem, ali koji originalnim putevima dovodi do rešenja koja će smanjiti tipološku udaljenost između dvaju modela. Ne treba, uostalom, isključiti ni mogućnost da se poneka od navodnih osobina ipak konačno na uverljiv način objasni autohtonim razvojem. To, razume se, ne bi uklonilo vrednost svedočanstva ostalih osobina uzetih u njihovom zbiru.

8. U odeljku 6 razgledali smo uzdužnu podelu jugoistočnih čakavskih govora (kopno : otoci); ostaje nam da utvrdimo postoji li i neka poprečna diferencijacija toga područja. Tražeći odgovor na to pitanje moraćemo, iz razloga izloženih u napomeni 8, poći od ostrvskih govora, a ne od onih na kopnu.

Razmatranje izoglosa u ostrvskom ambijentu otkriva nam da postoje jezgro dalmatinske čakavštine na Braču, Hvaru i Visu, i dva krilna tipa, s elementima prelaza prema susedima: severozapadni na prostranstvu od Šolte i Čiova do Pašmana, i jugoistočni na Korčuli, Lastovu i zapadnom delu Pelješa.

9. Severozapadni krilni tip je obeležen prelaznošću ka stanju u najjužnijem severozapadnočakavskom, onom na Dugom otoku i Ugljanu. Doduše, govori na Šolti i Čiovu ne odmiču daleko od obližnjih bračkih, ali se na zapadnom delu Šolte javlja i jedna osobina čiju areu možemo pratiti, od jednog ostrva do drugog, sve do Dugog otoka, pa i znatno severnije. To je promena $o > u$ pred n koje zatvara slog: *jazikūn* (dalje ka severozapadu ovome se pridružuje i paralelna promena $e > i$: *pečēn > pečīn*). Na Prviću i Žirju zatičemo i infinitive s neokrnljenim *-ti* i *-či*, što je takođe osobina jedne središnje čakavske zone, koja zahvata i najjužniji deo severozapadne čakavštine i koja se ovom osobenošću razlikuje od ostalih čakavskih govora, na obema stranama. U načelu sličnu areu ima i duženje $ā$ u zatvorenoj ultimi (*otāc, nāš* odnosno *otāc, nāš*), samo što ta area dopire znatno dalje na sever. Počev od Žirja nalazimo i akut u tipu *divōjka*, a na Vrgadi se tome pridružuje i akuzativ

²¹ Upor. dragocenu raspravu Brozovića 1960.

množine imenica muškog roda na *-i*. U ova dva poslednja slučaja naj-severozapadniji govori čakavskog jugoistoka zahvaćeni su pojavama koje se inače smatraju odlikama čakavskog severozapada.

10. Najjugoistočnije čakavske govore, one na Korčuli, Pelješcu i Lastovu, udružuje u jednu skupinu uglavnom to što su u svima njima vidljivi tragovi snažnog štokavskog uticaja, koji je pored ostalog izmenio lik akcentuacije, uveo zamenicu *što* i imeničke genitive množine na *-a* ili *-ah*. U ovoj oblasti nema, reklo bi se, ni tipičnog čakavskog zameničkog instrumentala *manon* (*namon* ili sl.). U osobenosti govora svake od manjih jedinica ove zone — otoka Korčule i Lastova, kao i pojedinih delova zapadnog Pelješca — ovde se ne možemo upuštati.

11. Ako se sada osvrnemo na središnju tvrdavu jugoistočne čakavštine, koju čine otoci Brač, Hvar i Vis, pokazaće se da njihovi govori, kao celina, imaju malo posebnih obeležja. Njihovu fizionomiju određuje pre svega odsustvo pojava karakterističnih za krilne zone. Njihovih zajedničkih specifičnih inovacija ima malo, ako ne računamo adrijatizme pomenute gore u odeljku 8. Ipak treba pomenuti karakteristično duženje naglašenog vokala u slogu koji zatvara zvučni opstruent (v. dole od 12 pod 2), i dalje), kao i nastavak *-du* u 3. licu množine prezenta (*pitadu*, *mislidu*). Area toga nastavka zahvata i Split. Doduše, isti je nastavak običan i u raznim drugim delovima srpskohrvatskog jezičkog područja, pa i u nekim znatno severnijim čakavskim govorima, ali je izvesno da se tu radi o paralelnom razvoju na raznim stranama, a ne o širenju inovacije iz jednog žarišta.

III

12. Posebnu pažnju zaslužuju dva fenomena o kojima se u naučnoj literaturi dosta pisalo, ali čije izglose nisu tačno utvrđene. To su:

1) prenošenje kratkog akcenta s otvorene ultime na zatvorenu penultimu u određenim gramatičkim kategorijama: *čorčak* gen. *čorška*, *gūdāc* *gūlca*, *krivāc* *krivca*, *mōčāk* *mōška*, *mūlāc* *mūlca*, *pētāk* *pějka*, *pīsāk* *pīška*, *pōpāk* *pōvka*, *prōsāc* *prōjca*, *rūčāk* *rūška*, *sūdāc* *sūlca*, *svētāc* *svēlca*, *žitāk* *živka*, *desētāk* *desēlka*, *dobitāk* *dobilka*, *čtvōrtōk* *čtvōrka*, *rōžūn* *rōžna*; *otāc* *ōca*, *dolāc* *dōlca*, *kolāc* *kōlca*, *lonāc* *lōnca*, *stolāc* *stōlca* pored *stolcā*, *katanāc* *katōnca* pored *katancā*, *Studenāc* *Studēnca*, *pākōl* *pākla* < *pākla*, *badōn* *bōdnā*, *kabōl* *kōbla*, *ogōn* *ōgna*, — *sūkno*, *jāpno*, *gūvno*, *pīsmo*, *drūštvo*, *kūmstvo*, *hajdūštvo*, *jeđinstvo*, *mogūjstvo*, *proklēstvo*,²² — da ostanemo na primerima koji sigurno idu ovamo;

²² Po materijalu koji daje, na raznim mestima u svom radu, Hraste 1935. Ukoliko se u nekom slučaju navode paralelni oblici, njihova reparticija je geografska. Hraste takve oblike po pravilu precizno ubičira. Hraste 1940 donosi još nekoliko primera: *pōlāc* *pōlca* (na Hvaru *pālac* *pōlca*), *posōl* *pōsla* (Hvar: *poslā*), *Pōpāk* *Pōka* (očigledno < *papak*), *šipāk* *šīka*, *jōpōn* *jōpna* (na Hvaru, a takođe i u Bolu, *jōpno*). Osim toga neki od hvarskih primera na Braču ne idu u ovu kategoriju: *badōn* *bādnā*

2) duženje vokala u slogu koji zatvara zvučni opstruent: *bûob* Ivšić 1951, 365, *dôřž* < *daž(j)* Hraste 1935, 10, *did*, *mrôz*, *prôg* i *sklôd* Ivšić, n. d. 366, *Bubriğ* Šimunović 1972, 283, *obîd* Belić 1935, 19, *obrôdz* Hraste 1935, 54, *Oklôd* Šimun. n. d. 298, *Osib*, gen. *Osiba* Hraste 1927, 182, *poprûg* Šimunović 1975, 512, *zôpôd* Ivšić, n. d. 366, *rôd* 'râd' Hraste 1927, 196, *slôb* Hraste 1940, 32, *koji gôd* Belić 1935, 19, — o *Ūzmih*, *Ūzmima* Hraste 1940, 41, *jôglu* Hraste 1935, 28, *susîstvo* str. 23, *kôzje* Hraste 1940, 210, *sřîdnî* Ivšić, n. d. 366, *shôdnîdon* < *ishodnî dan* Hraste 1935, 9, *zôdnê* Hraste 1927, 210, *vôdne* < *vъ dъne* str. 181, *nôdmen*, *prôdren* i *vôzmen* (pored raširenijih oblika sa ") Hraste 1940, 56, *Bôdnâk* Šimunović 1972, 282; a tako i u primerima s akcentom prenesenim po tački 1: *bôdnâ*, *kôbla* i analoški *ôgnâ* Hraste 1935, 21, zatim u oblicima kao *dohôlka* (< -*dk*-) Hraste 1940, 23, *slôlko* Hraste 1935, 51, *klûko* (< -*bk*-) str. 23, *silba* < *sět̃ba* Hraste 1927, 184, *nîdar*, *nîdir* (< -*gd*-) Hraste 1935, 13.²³

Pokušaćemo prvo da utvrdimo aree ovih dvaju fenomena. Navedeni materijal pokazuje da oni zahvataju čakavske govore na Hvaru i Braču. Tim se otocima može sa sigurnošću dodati i Vis. U vezi s osobinom pod 1) najviše podataka daje nam Belić 1935, i to u eksplicitnoj formi. On na str. 26 ređa primere *kôtla*, *dôlca*, *badôļ* *bôdļa*, *ûgnâ*, *çimâk* *çinka*, *prôšâc* *prôjca*, *rožôñ* *rôžnâ*, *pocêtâk* *pocêlka*, dok se Hraste 1973 ograničio na izjavu da Vis ima osnovnu akcentuaciju istu kao i Hvar. Ni Moskovljević 1972 nam ništa ne daje, dok u disertaciji R. Whytea nalazimo primer *jôpna*, str. 100. Oskudniji je materijal u vezi s pojavom pod 2). Ipak, kod Whytea čitamo *obîd* str. 66, *obrôz* 66, *grôd* (= grâd) 88, a Belić 1935 ima na str. 26 *obrôz* i *jôgla*.

Što se tiče ostalih delova jugoistočnočakavske teritorije, slika nije do kraja jasna.

Razmotrićemo prvo osobinu navedenu pod 1). Za Šoltu pruža podatke Hraste 1948: *prâjca*, *pětka* i *pějka*, *sûca* i *sûjca*, *dobîjka*, *gûjca* str. 132, *rûška* 135, *pîsmo* (svakako = *pîsmo*) 147. Za Korčulu Belić donosi na str. 27 *kôd̃tla* i *dôca*, dok Moskovljević 1950 ima *kûčâk* *kûška*, *çvrčâk* *çvrški* str. 180, *guddâc* *gûca* 190, *ôgnâ* 193. Doduše, ponešto od ovog materijala moglo bi biti i plod štokavskog akcenatskog prenošenja. Kušar 1895 navodi iz lumbaradskog govora na istoku Korčule nominative *ôtac* i *kôtel* (str. 332), koji izgledaju kao analoška obrazovanja pre-

i *badnâ*, *kolâc* *kolcâ*. Belić 1935 ima sa Hvara i *kotôl*, *kôtla* i *pokrivâc* *pokrivca*, *slipâc* *slivca*, a Ivšić 1951 i *zvôncea* (*zvûonca*) od nom. *zvonâc* (sa Hvara, prema Hrastinom bračkom *zvoncâ*). Rečnik u Šimunovićevom radu iz 1975 sadrži i primere *bijâc* *bijca*, *bûnjâc* *bûnjca*, *kočâc* *kôlca* (ali i *kolcâ*), *lûbâc* *lûjca*, *pivâc* *pivca*, *slanûtkâc* *slanûlka*, *svîlâc* *svîlca*, *svîrâk* *svîrka*, *sviçôrâk* *sviçôrka*, *Vrbânjâc* *Vrbânjca*.

²³ U Hrastinim radovima iz 1935 i 1940 materijal o ovoj pojavi nije sredeno iznesen (što je uglavnom učinjeno u pogledu osobine navedene gore pod 1). Štaviše, ni sama pojava nije uočena, pa za nju treba tražiti primere kroz ceo tekst pomenutih monografija, a da se pri tom ipak ostane na sasvim fragmentarnoj građi. Zbog toga je bilo neophodno proširiti ekscerpciju. Iskorišćen je rad istog autora iz 1927, kao i gore citirani radovi Belića, Ivšića i Šimunovića. Dalje potvrde mogu se naći u prilogu Wagnera 1963.

ma oblicima kao *đca*, *kōtla* (kod Kušara nepotvrđenim). Inače u njegovom materijalu nalazimo izvršeno štokavsko prenošenje u primerima tipa *strila*, a budući da on za štokavski dugi uzlazni i za akut upotrebljava isti znak, ne možemo znati šta se stvarno izgovara u primerima kao *dobiĵka*, *početka*, *svršetka* na str. 327. Iz sličnih razloga nemoguće je izvlačiti zaključke u pogledu lastovskog govora iz primera *dóca||dóvca* i *šipak šivka* (Kušar 1893, 322 odn. 324). Međutim Oblak 1894a navodi oblik *ocā* (str. 446), koji sugerira da na Lastovu promena nije izvršena. Iz trpanjskog govora na Pelješcu raspoložemo primerima *đca*, *đcu* i *đgna*, po kojima bi izgledalo da je tamo proces ostvaren. Međutim u najzapadnijim mestima na Pelješcu pojava je zasvedočena na nesumnjiv način: *kūška* gen.—ak. Pederin 1976, 275 i 187, *māška* 275, *pāpke* 277, *na gūmnu* 287. O šepurinskom govoru na Prviću imamo takođe sasvim štura, a uz to i protivrečna obaveštenja: s jedne strane *đci*, a s druge *kōtli* (< *kotli*), Kursar 1972, 121. Pouzdani zaključci se ne mogu stvarati ni na osnovu delimično akcentovanog materijala u splitskom govoru. Ipak treba zapaziti primer *iz pisma* u pesmi S. Benzona (Čakavska rič I, 1971, sv. 2, str. 158). S druge strane po nekim primerima kod Belića 1935, str. 29 (kanovački akcenat u *kōtla*, *kābla*, *pōsla*; < *kotlā* itd.) reklo bi se da u Trogiru ovog prenošenja nema. Isto tako izgleda da ono izostaje i u kaštelanskom govoru, sudeći po primerima *dólca* < *dōlcā*, *prājca* < *prājčā*, *dobītka* < *dobītkā* iz Kaštel Lukšića (Belić 1935, 31 i 32), gdje je ~ dao ^, tako da Belićev znak ' može značiti samo štokavski dugi uzlazni. Možemo zaključiti da osobina o kojoj je reč zahvata veliku većinu jugoistočnočakavskih govora sa silaznim akcentom u tipu *divōjka*; stoga se ta osobina i navodi u spisku u odeljku 2 ovog rada (pod t. 4). Ipak ostaje nedovoljno jasno stanje u nekim rubnim delovima te oblasti. Dosadašnja ispitivanja nisu sistematski obraćala pažnju na ovaj problem. Tako su nastale praznine čije popunjavanje očekujemo od budućih istraživačkih poduhvata.

Još je oskudniji materijal kojim raspoložemo u pogledu rasprostranjenosti duženja akcentovanih vokala u slogu koji zatvara zvučni opstruent. Moskovljević 1950 ne pruža podataka o korčulanskim govorima, ali zato Kušar 1895 navodi primere *óbid* i *súsid* str. 326, *póprug* (gen. *pōprūga*), *žėjud* (gen. *žėjūda*) i sl. 332, s kratkoćom ispred krajnjeg zvučnog suglasnika. O stanju na Lastovu iz članaka Kušara i Oblaka ne saznajemo ništa pouzdano. U govorima čakavskog porekla na zapadnoj polovini Pelješca pojava izostaje. Pederin 1976 daje iz najzapadnijih naselja primere *grēb*, *rārog* 278 i 293 i *dāž* 286, u mojoj građi iz Orebića i najbliže okoline nalaze se primeri *bōb*, *dāž*, *grēb*, *prāg*, *nārod*, *nā bid* (< *na obid*), a Milas 1891 beleži u Trpnju *dāž* str. 70 i *đid* 73 (primer *dāž* se našao i u mojim beleškama o govoru Vručice kod Trpnja). U Šepurini na Prviću zastupljeno je drukčije duženje, obično u severnijim govorima (upor. odeljak 9). Duži se u zatvorenoj ultimi samo vokal *a*, ali nezavisno od toga da li sledi zvučni ili bezzvučni konsonant: *pās* (životinja), *'brāz* Kursar 1972, 114, *mrāz* 120, *'tāc* 120, *kotāc* 121, *vās*

”sav” 125, *švenāk* ”uš” 138, *pijāt* 148, *Dolāc, prāg* 153. Upor. s druge strane *jēž* 114, *bōb* 118, *hljīb* 132, *lupēž* 152, s vokalima koji su pred zvučnim suglasnicima ostali kratki. Reklo bi se da duženja pred tim suglasnicima nema ni u Splitu, sudeći po primerima *bilig* (str. 239) i *ožeg* (252) u rečniku koji je sastavio Radovan Vidović uz knjigu Ivana Kovačića *Smij i suze starega Splita*, Split 1971. Što se tiče pesama iz Splita i Trogira, objavljenih u »Čakavskoj riči«, od njih ne možemo očekivati obaveštenja o ovom pitanju: Vidović je u njima akcentovao po pravilu samo reči s akutom, a u našem slučaju u pitanju su primeri koji, ni bez duženja ni s njim, ne sadrže akut. Ipak bez obzira na to, možemo zaključiti da dobar deo rubnih govora jugoistočnočakavskog područja s tipom *divōjka* nije zahvaćen areom duženja u slogu koji zatvara zvučni opstruent. Jedino za otoke Brač, Hvar i Vis možemo pozdano reći da pripadaju toj arei. Stoga je ova osobina pomenuta u odeljku 11 ovog rada, kao odlika tih govora, a ne u odeljku 2, gde se najraja pojavu koje karakterišu sve jugoistočnočakavske govore ili bar njihov najveći deo.

13. Prilazeći pitanju o poreklu opisanih dvaju fenomena, moramo se prvo osvrnuti na dosad formulisana shvatanja o ovome. Pokazuje se da se Hraste u ove probleme uopšte nije upuštao. Uostalom on pomenute pojave nije ni definisao, a drugu (duženje pred zvučnim) nije čak ni uočio. Pravih definicija fenomena nema ni kod Belića 1935, ali su primeri za njih prikupljeni na jedno mesto, a za prvu pojavu daju se i izvesna objašnjenja analogijom. Ivšić 1951 čini krupan korak unapred u pogledu određivanja prirode obaju fenomena i objašnjenja njihovog nastanka. U vezi s prvim fenomenom on šire i uspešnije operiše analogijom, dok povodom drugog on prvi izričito govori o »otezanju« ispred svih zvučnih konsonanata. Jurišić 1966 iznosi na str. 69 »Pregled akcenatskih razlika između sjevera i juga«, oslanjajući se uglavnom na Belića. U tom spisku pojave o kojima je ovde reč figuriraju pod tačkama 4—9: razni varijeteti prenosa kratkog akcenta s otvorene penultime na zatvorenu penultimu obuhvataju tačke 4—7 i 9, dok je duženje pred zvučnim suglasnicima zabeleženo pod tačkom 8. Od objašnjenja ovde nalazimo samo napomenu »da je akcenat singulara kod neutra udešen prema pluralskom akcentu tih imenica«, tj. *pismo* prema plur. *pisma*. Finka 1971 prenosi Jurišićev tekst o ovome, a 1973 prvu osobinu ne pominje, dok drugu udružuje sa duženjima u tipovima *ogāñ||ogāñ* (pred sonantom) i *svāt||svāt* (pred svakim opstruentom bez obzira na zvučnost). Na sasvim originalan način prišao je problemu Junković 1973 u raspravi koja spada u najzanimljivije u srpskohrvatskoj dijalektologiji i koja u nju unosi metodološke tekovine lingvista kao što su Trubeckoj, Jakobson, Kuryłowicz, Martinet, Chomsky i Garde. Junkovićevo složeno izvođenje, sa mnoštvom pojedinosti, može se u najkrupnijim crtama rezimirati ovako:

prenošenje akcenta u tipu *pismō* > *pismo* potiče iz težnje da akcent pređe na zatvoreni slog, koji je »težak«;

tipovi *stârca* i *đim* nastali su zato da bi se paradigmatski oblici kao *stârca* (> *stârca*) razlikovali od onih tipa *krîvca*, a oni tipa *đim* (> *đim*) od onih kao *krâĭ*;

duženje *prâg* > *prâg* izvire iz stanja stvorenog prethodnim dvema promenama; njime »sustav postaje istodobno jednostavniji i učinkovitiji, jer uspostavlja i ispred zvonkih glasova razlike koje su ranije bile vidljive samo ispred šuštavih«; od značaja je bila i činjenica da su »samoglasnici obično, s fonetičkog gledišta, dulji pred zvučnim suglasnicima nego pred bezvučnim«.

Junković, dakle, povezuje u jednu logičku konstrukciju oba fenomena u kojima je ovde reč i uz njih pojavu $\hat{}$ u tipu *đim*, *stârca*.

Najslabiju kariku u ovom ingenioznom misaonom lancu sačinjava tumačenje nastanka $\hat{}$ u primerima kao *đim* ili *stârca*. »Metatonija VV > VV... uspostavlja ukinutu posebnost riječi kao *đim* u odnosu na predstavnike tipa III kao *krâĭ*«, kaže Junković. Iza ovakvih tvrdnji stoji uverenje da jezik svim sredstvima sprečava glasovna jednačenja oblika koji pripadaju raznim paradigmatskim tipovima, što nije tačno. Istorija srpskohrvatskog jezika, kao i toliko drugih, prepuna je slučajeva takvih jednačenja. Čak su i čitave fleksione klase sa različitim serijama nastavaka svedene na isto: praslavenski deklinacioni tipovi *gradъ*, *synъ*, *poъ* i *kamy* pretvoreni su u toku razvoja na srpskohrvatskom tlu u jedan obrazac, mada je jeziku stajalo na raspolaganju mnogo sredstava da to spreči. Uz to Junković operiše težnjom da se ukloni jednakost akcenta u likovima kao *đim* i *krâĭ*, iako među imenicama tih akcenatskih tipova nema homonimskih parova (a jedino u takvim slučajevima jednačenje odista smanjuje učinkovitost sistema!), i mada su ostali paradigmatski oblici zadržali različite akcenatske likove (*đima* prema *krâĭâ* itd.). Koliko je ovo umovanje nerealno, pokazuje paralela s jednačenjem tipova *sûd* i *sûd* u većini štokavskih govora; to je jednačenje izvršeno čak i po cenu potpune homonimije u nom.—ak. *sûd*. Istina, ostali padeži se razlikuju i dalje (*sûda* prema *sûda* itd.), ali tačno tako se razlikuju i čakavski oblici kao *đima* i *krâĭâ*. Uostalom, istorija i dijalektologija našeg jezika pokazuju i mnogo temeljitija izjednačavanja akcenatskih paradigmi. Navešću ovde samo jedan primer, i to upravo iz područja imenica muškog roda, u kojem se kreće i Junkovićevo izlaganje. Pišući o govorima u karlovačkoj okolici Finka i Šojat 1973 beleže na str. 104:

»U vezi s osnovnim smjerom razvoja akcentuacije, na cijelom su području izjednačeni nekadašnji akcenatski tipovi kao npr.:

1) nom. sg. *kõñ* — gen. sg. *koñâ* i nom. sg. *zèt* — gen. sg. *zèta*

2) nom. sg. *strîc* — gen. sg. *strîcâ* i nom. sg. *klâs* — gen. sg. *klâsa*.

U prvom je slučaju: *kõñ* — *kõña* kao i *zèt* — *zèta*, a u drugom: *strîc* — *strîca* kao i *klâs* — *klâsa*.«

Slučajevi potpunog stapanja delimično bliskih paradigmi zasvedočeni su u jezicima na pouzdan način bezbroj puta, svakako neuporedivo češće nego slučajevi uklanjanja delimične bliskosti složenim mehanizmom

kakav pretpostavlja Junković. Najzad, morfološko objašnjenje koje on daje teško može u celini obuhvatiti glasovni fenomen koji se manifestuje u mnoštvu morfoloških kategorija. Upor. i tipove *negôv*: *negôva*, *prâvda*, *čejadîn*: *čejadîna*, *cidilo*: *cidilce*, *rodî(l)*, *nôjboji*, imper. *krij*, *jedôn*: *jednâ*, *gôl*: *golâ*, *ôn*: *onâ*, *kôn*: *koñâ*, *šivên*: *šivenâ* itd. (južnočakavski primeri po Beliću 1935). Može li se dokazati da u svakom od ovih slučajeva pojava $\hat{}$ mesto akuta spasava jezik od nekog paradigmatškog podudaranja? Šta da se kaže npr. za likove kao *nôjboji* ili *jesôn*? Doduše, Junković izjavljuje da »silina na prvoj mori uvijek odražava prvobitnu kračinu« (str. 24). Samo — šta to znači? Da li to dolazi otuda što bi razvoj jezika težio da na svaki način očuva, kao dragocenu relikviju, trag nekadašnje kratkoće (iako to u nekim slučajevima ima minimalan, a u drugima baš nikakav uticaj na komunikativnu moć jezika) — ili zato što je u svim čakavskim govorima jugoistočno od Žirja k o m p e n z a c i o n o d u Ź e n j e a k c e n t o v a n o g v o k a l a u v e k d a v a l o $\hat{}$ a k c e n a t ? Zar ovo drugo objašnjenje nije i prirodnije i prostije?

Junkovićeve fonološke opaske o tipovima *krívca* i *prâg* očigledno sadrže zdravo jezgro. Ipak, da bi se stvari do kraja izvele na čistac, potrebno je prići bliže materijalu.

Prenošenje u tipu *krívca* (i *pîsmo*) zaista je ograničeno na imenice sa zatvorenim penultimom. U oblicima kao *pütâ*, *mlikô* ili *svičâ* akcenat ostaje dosledno na starom mestu. Međutim ni primeri sa zatvorenim pretposlednjim slogom nemaju svi pomenen akcenat. Zahvatam iz Hraština hvarskog i bračkog materijala: (*zvonâc*) *zvoncâ*, $\|$ *badñâ*, $\|$ *katancâ*, *kolcâ*, $\|$ *poslâ*, *daržâ* i *daržjâ*, *moñkâ*; *brôzdâ*, *divñâ*, *glôvñâ*, *drîstâ*, *rûzgâ*, *Lûkrâ*, *Môndâ*, $\|$ *smütñâ*, *bedrâ*, *daskâ*, *igrâ*, $\|$ *jaglâ*, *metlâ*, *ovcâ*, *sestrâ*, *zemljâ*; *bûzdô*, *gñîzdô*, *sôdnô*, *caklô*, *plesnô*, *rebrô*, *sedlô*, *stablô*, *stegnô*, *veslô*, *Uzmâ*; *čôstî* (itd.) Lsg, *kostî* (Lsg); *dûžñâ*, *glôdnâ*, *gñûsnâ*, *gûstâ*, *mîrnâ*, *plîlkâ*, *pûstâ*, *rôvnâ*, *rûžñâ*, *smîšñâ*, *šûpjâ*, *têška*, *tônkcâ*, *tôvnâ*, *tûstâ*, *žedñâ*, *dobrâ*, *jednâ*, *oštrâ*, *teplâ*, *mokrâ*; *stêgnî* (itd.), *vazmî* (itd.); *jesmô*, *jestê*, *nîsmô*, *nîstê*.

Bilo bi vrlo primamljivo protumačiti odnos između primera s izvršenim prenošenjem i ovih ovde navedenih razlikama u sastavu konsonantskih grupa: lako izgovorljive grupe ne zatvaraju slog, dok ga teško izgovorljive zatvaraju. Ovakva misao, uostalom, nije tuđa ni Junkoviću. Da bismo je proverili, pokušajmo primeniti Belićeva načela podele na slogove, zasnovana na ovakvim spoznajama i na ispitivanju srpskohrvatskog jezika. Po tim načelima grupe čiji je prvi član *s*, *z*, *š* ili *ž*, kao i grupe čiji je drugi i završni član *r*, *l*, *ḷ*, *j* ili *v*, smatraju se lakim, a sve ostale teškim. Međutim, pokazuje se da u materijalu ostaju na obe strane primeri koji se protive ovakvom tumačenju. U primerima *pîska*, *prôjca* < *prâsca* i *pîsmo* izvršeno je prenošenje, iako oni sadrže lake konsonantske grupe. S druge strane, u primerima *zvoncâ*, $\|$ *badñâ*, $\|$ *katancâ*, $\|$ *kolcâ*, *moñkâ*, *Môndâ*, *glôvñâ*, *divñâ*, $\|$ *smütñâ*, *ovcâ*, *sodnô*, *stegnô*, *jednâ*, *glôdnâ*, *mîrnâ*, *plîlkâ*, *tônkcâ*, *rôvnâ*, *tôvnâ*, *stêgnî*, s teškim suglasničkim skupinama, prenošenje je izostalo.

Postoje ipak dve osobine zajedničke manje-više svim oblicima s prenesenim akcentom. U svima njima stajao je slabi poluglas između dvaju konsonanata (od ovoga odstupaju jedino primeri *pākla* i *ōgña*, lako objašnjivi osloncem na primere kao *kōbla* < *kablā* i *bōdnā*). Osim toga radi se po pravilu o leksemama obrazovanim pomoću sufiksa (uz navedena dva primera od ovoga odstupaju jedino brački oblik *pōsla*, očito sekundaran, što pokazuje i lik *poslā* na Hvaru). S druge strane među primerima s neprenesenim akcentom ima dosta takvih koji zadovoljavaju ove iste uslove. Osim toga zapaža se da su ti primeri morfološki mnogo raznovrsniji. Oni obuhvataju imenice sva tri roda, zatim razne pridevske i glagolske reči, dok je pomeranje akcenta sigurno zasvedočeno samo kod imenica muškog i srednjeg roda.²⁴ Ovo nas obavezuje da definitivno odustanemo od fonetskog objašnjenja pojave i usmerimo se na morfološke uzroke. Njih će nam pokazati uporedna akcentologija slovenskih jezika.

14. Danas se zna (upor. npr. Dybo 1968, Kolesov 1969) da su u praslavenskom imenice muškog roda izvedene tvorbenim nastavcima koji sadrže sekvencu poluglas + konsonant (dakle *-bkb*, *-bcb* itd.) imale tri akcentuacijska tipa u zavisnosti od akcenta osnovne reči:

A. Tip *stārbcь*, sh. *stārac* (uz staroakutiranu tvorbeni osnovu ide ista takva izvedenica);

B. Tip *sqđbcь*, gen. *sqđbca*, sh. *sūdac*, *sūca* (oksitonirana tvorbeni osnovu, akcentat izvedenice na sufiksu);

C. Tip *svętbcь*, gen. *svętbcā*, sh. *světac*, *svēca* (pokretna akcentuacija na osnovi, akcentat izvedenice na padežnoj morfemi).

U bugarskom su se tipovi A i B izjednačili (*vólec* kao *stárec*, ali *svetęc*), dok je u srpskohrvatskom (i ne samo u njemu) jednačenje spojilo tipove B i C. Mehanizam jednačenja je bio morfološki. Posle slabljenja poluglasa dobivene su paradigme tipa B. *sqđbc(ь) sqđ(ь)ca* i C. *svętbc(ь) svęt(ь)cā*. Oblici nominativa (—akuzativa) poslužili su most preko kojeg je delovala atrakcija dvaju tipova, tako da je kontrast *sūdāc ~ sūca ~ svētāc svēcā* (akcente stavljam po »najstarijoj« sh. akcentuaciji, koja je ujedno i čakavska) zamenjen jednakošću *sūdāc sūcā = svētāc svēcā*. Ovo još jednom, i na vrlo impresivan način, pokazuje koliko jezik ne izbegava izjednačavanje dveju akcenatskih paradigmi ako to ne dovede do stvarnog oštećenja komunikativne moći jezika. Međutim za nas je ovde najvažnija činjenica da se opisani razvoj ostvario u svim srpskohrvatskim govorima — osim većine jugoistočnočakavskih. U njima je,

²⁴ Za ženski rod nema pouzdanih potvrda. Hvarski primer *smūtña* (pored bračkog *smūtñā*), kojim operiše Junković, po svoj prilici ne ide ovamo. Naime ta leksema ima akut i u severozapadnočakavskom (Belić 1909, str. 45). Što se tiče primera *jōgla* i *ūdvca* (pored *jaǵlā* i *ovcā*), njih je još Ivšić 1951 pravilno objasnio uticajem oblika kao akuz. *jōglu*, *ūdvcu* i ukazao na paralelnu promenu u »*sūza* (mjesto *suzā* prema ak. sg. *sūzu* i nom. ak. pl. *sūze*« (str. 366).

to sada možemo zaključiti, razvoj pošao suprotnim smerom, istim kao u bugarskom jeziku. Otuda *svētāc svē(l)ca* kao *sūdāc sū(l)ca*. Obuhvat analoške promene nije bio potpun; otuda odstupanja kao *momkū* i dvojstvo *bōdnā||badnā, katōnca||katanca, kōlca||kolca, stōlca||stolca*, koje Junkoviću stvara probleme (»još je neizvjesnije podrijetlo ovakvih razlika«, str. 37).

I u srednjem rodu bilo je odnosa analognih onima u muškom rodu. Upor. prvobitne tipove (*brātstvo*), *vbdovštvo* i *božbstvo*, zatim (*sītbece*), *selbce* i *ajbcē*. Polje ukrštanja ovih tipova bilo je široko, upor. često dvojstvo na Hvaru: *smarknūće* (< *qtšje*) i *smarknūcē* (< *qtšjē*) itd. Značajnu ulogu u oblikovanju akcenatskih paradigmi srednjeg roda u slovenskim jezicima igrao je poseban akcenat genitiva množine, a u našem slučaju i uklanjanje akcenatskog kontrasta između jednine i množine, koje je ovde skoro dosledno sprovedeno, a čiju je važnost istakao još Ivšić 1951.²⁵

15. Objašnjenje duženja u tipu *bōb, prāg* ne stvara većih problema. Već smo istakli da je rezultanta kompenzacionog duženja u ovim govorima uvek $\bar{}$. Kad je u pitanju stara cirkumflektirana kratkoća, gde »silina ne pripada riječi nego akcenatskoj cjelini i ostvaruje se uvijek na početnoj mori« (Junković, str. 13), kompenzaciono duženje se vrši bez obzira na potonji konsonant, kao svugde u srpskohrvatskim dijalektima: *bōj bōja, rōg rōga, nōs nōsa*. Na taj način dosledno je sačuvano načelo da iktus pada na prvu moru (i to takvu koja je odista *prva*, tako da iza nje sledi najmanje još jedna). Kad je u pitanju kratki akcenat bilo kojeg drugog porekla, u govorima koji sačinjavaju jezgro jugoistočne čakavštine duženje zahvata primere u kojima iza naglašenog vokala sledi fonetski zvučni suglasnik, dakle sonant ili zvučni opstruent:

krāj, pūn, gospodīn, űegōv, stārca, kōn, jedān, kōlca; prāg, slāb, obrāz, srīdnji, bōb, kābla.

Razlika prema stanju u književnom jeziku može se predstaviti ovako:

	Duženje ispred		
	sonanta	zvučnog	bezvučnog
A. Brač, Hvar, Vis			
Stari cirkumfleks	+	+	+
Ostali slučajevi	+	+	—

²⁵ Neće biti tačna Junkovićeva pretpostavka da u južnočakavskom nikad nije bilo akcenatskog kontrasta između jednine i množine imenica srednjeg roda. Relikti kao *sūnce*: pl. *suncā, jōje: jojā, brīnce: brīncā, đko: okā* (Hvar), *jāje: jāja* (Brač) svedoče o nekadašnjem postojanju kontrasta.

B. Književni jezik

	Duženje ispred		
	sonanta	zvučnog	bezvučnog
Stari cirkumfleks	+	+	+
Ostali slučajevi	±	—	—

Radi objašnjenja znaka $\pm$ treba napomenuti da u većini štokavskih govora, pa i u književnom jeziku, duženje pred sonantom u primerima koji nisu imali stari cirkumfleksni ton izostaje u mnogim slučajevima, od kojih se veliki deo ne može objasniti morfološkim činiocima: *šir, pün, sän, kōñ, zlatän, döbär, jèsäm, gospòdin, nóżëm, starinski, pòsävski, Bù-gärčäd*. Poznato je, uostalom, da se u ovome štokavski govori među sobom znatno razlikuju. Najkrupnijim posebnostima se izdvajaju jedna grupa arhaičnih bosanskih govora u kojima veoma često izostaje duženje i u nefinalnom položaju (*trgòvci, nòvci, djèvojka, Krěšèvka*) i, naročito, posavski slavonski dijalekat, gdje je duženje ispred sonanta sprovedeno praktično dosledno, kao u čakavskom, tako da bi mesto znaka $\pm$ u dijagramu za taj dijalekatski tip trebalo staviti +.

Kompenzaciono duženje pred svakim zvučnim konsonantom na Braču, Hvaru i Visu ima paralelu u poljskom jeziku, s kojim tu idu, osim kašupskih govora, i istočnoslovački i istočnočeški dijalekti, i inače u ponečem bliski poljskom jeziku. Ipak tu treba zabeležiti i jednu ozbiljnu razliku: u pomenutoj zapadnoslovenskoj arei duženje je ograničeno na finalni slog,²⁶ dok je na Braču, Hvaru i Visu (i uopšte na srpskohrvatskom zemljištu) obično i u nefinalnom.

Junković je sklon da odbaci shvatanje o opisanom duženju kao kompenzacionom²⁷. On se poziva na to (str. 14) da je poluglas otpao i u rečima kao *brät*, »pa ipak do produljivanja nije došlo«. Međutim činjenica je da ni u jednom od slovenskih jezika koji pokazuju tragove kompenzacionog duženja, ono nije obuhvatalo *sve* slučajeve gde je ispao poluglas iza sloga sa kratkim (ili skraćenim) vokalom. Svugde su igrali ulogu i drugi uslovi, veoma različiti u raznim jezicima, a na srpskohrvatskom tlu i u raznim dijalektima istog jezika. Najvažniji činioci su bili priroda sledećeg suglasnika, priroda samoglasnika koji se duži, prozodijske okolnosti i položaj u reči. Očigledno su pod nekim uslovima kratki samoglasnici bili duži nego pod drugima, pa su se lakše pretvarali u duge kad je ispao poluglas. Da ispadanje poluglasa nije igralo ulogu (kao što misli Junković), duženje bi se vršilo i u primerima gde je slog bio zatvoren, ali između konsonanata nije stajao poluglas. U slovenskim jezicima takvo duženje po pravilu izostaje. Tako je i u velikoj većini

²⁶ Stieber 1973, str. 28.

²⁷ O kompenzacionom duženju v. Linča 1973. i tamo navedenu literaturu.

srpskohrvatskih dijalekata, pa i na otocima srednje Dalmacije. Zahvatam opet iz Hrastina hvarskog i bračkog materijala:

*ögrib, pögled, jïdro, döbra, döbrega, pomödtrin, sëdmore, ïgron, strïgla, pobïgnut, pobïgneš, pobïgli, čëznen, dvïgnut, podvïgnimo, slëg-
nen, rïdnut, stïgnut, zadïmjén, slömjen, ulövjén.* Ne bi bilo opravdano otkloniti ove primere s obrazloženjem da konsonantske grupe u njima ne zatvaraju slog jer sadrže sonant kao drugi član. U primerima kao *Ûzmima, jöglu, közje, sridñi, shödñi, zödñe, vödne, nôdmen, prödren, vözmen, Bödñak, bödña, köbla* sonant kao drugi član suglasničke grupe nije sprečio duženje — ali tu je između dvaju suglasnika stajao poluglas.

16. Možemo sada zaključiti ovaj osvrt na prozodijske odlike jugoistočnočakavskih govora konstatacijom da se radi o tri različite pojave koje imaju nejednake areale:

1) Najšire je područje zahvaćeno pojavom $\hat{\text{~}}$ kao opšteg rezultata kompenzacionog duženja akcentovanog kratkog vokala.²⁸

2) Nešto je uže područje uopštavanja, kod izvesnih imenica muškog i srednjeg roda, akcenta nastalog u paradigrama s praslovenskim akcentom na sufiksu, a ne onoga koji se razvio u paradigrama s praslovenskim akcentom na padežnoj morfemi.

3) Najuže je područje u kojem je kompenzaciono duženje (necirkumfleksiranih) akcentovanih vokala zahvatilo i vokale ispred zvučnog opstruenta, a ne samo one ispred sonanta.

Glasovna prirodna pojava pod 1 i 3 stoji van sumnje, dok je pojava pod 2 morfološkog porekla. Radi veće jasnosti dobro je na ovom mestu još jednom rezimirati što se dogodilo u primerima zahvaćenim tom pojavom. U rečima s akcentom na derivacionom sufiksu akcenat je sa slabog poluglasa prenesen na prethodni slog kao $\hat{\text{~}}$ ako je taj slog bio dug ($-\check{V}C\check{b}CV > -\check{V}CCV$),²⁹ a kao ~ ako je taj slog bio kratak ($-\check{V}C\check{b}CV > \check{V}CCV$).³⁰ Ispred zvučnog suglasnika, uključujući sonante, ~ je zatim produžen u $\hat{\text{~}}$, kao i u primerima *prâg* ili *đim*. U svemu tome nema nikakvog specifičnog glasovnog razvoja; svaki put je reč o promenama kakve su nam dobro poznate i inače. Specifično je jedino to što su se ovako stvorene akcenatske paradigme kasnije ne samo oduprle težnji za uravnavanjem prema običnijem tipu s akcentom na deklinacionom nastavku, nego su čak analogijom prenesene na mnoge primere gde je akcenat prvobitno stajao na tom nastavku.

²⁸ Uz ovu konstataciju, kao i uz odgovarajuću tvrdnju u odeljku 13, treba dodati ogradu da primeri kao *möj, döjdeš, stöj, nõj, vodöm* itd. imaju posebnu sudbinu (v. napomenu 5).

²⁹ Promena $VC\check{b} > VC$, koju ovde vidimo, odgovara onoj u klasičnom tipu *strïčb > strïc*.

³⁰ Promena $VC\check{b} > VC$ identična je s onom u primerima kao *popb > pöp*, *natbrešb > nätreš* itd.

SPISAK CITIRANE LITERATURE³¹

- Belić 1909 A. I. Belič; *Zamětki po čakavskim govoram*. Izvjestija Otdělenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, tom XIV, S.-Peterburg 1909, kn. 2, 181—266.
- Belić 1935 Aleksandar Belič; *O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji*. Glas SKA 168, Beograd 1935, 1—39.
- Božanić 1975 Joško Božanić; *Perušće besid*. ČR god. V. br. 2, 111—123.
- Brabec 1966 Ivan Brabec; *Govor Podunavskih Hrvata u Austriji*. HDZb 2, 1966, 29—118.
- Brozović 1960 Dalibor Brozović; *O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata*. ZFL III, 1960, 63—88.
- Budmani 1883 P. Budmani; *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*. Rad JAZU 65, 1883, 155—179.
- Dybo 1968 V. A. Dybo; *Akcentologija i slovoobrazovanje v slavjanskom*. Slavjanskoe jazykoznanie. VI međunarodnyj s'ezd slavistov (Praga, avgust 1968). Doklady sovjetskoj delegaciji. Moskva 1968. 148—224.
- Finka 1958 Božidar Finka; *Novigradska madrikula škole Blažene djevice Marije od svetoga Luzarja iz 17. stoljeća*. Starine JAZU 48, Zagreb 1958, 169—187.
- Finka 1971 Božidar Finka; *Čakavsko narječje*. ČR I, sv. 1, 1971, 11—71.
- Finka 1973 Božidar Finka; *Naputak za ispitivanje i obrađivanje čakavskih govora*. HDZb 3, 1973, 5—77.
- Finka i Šojat 1968 Božidar Finka i Antun Šojat; *Govor otoka Žirja*. Rasprave Instituta za jezik I, Zagreb 1968, 121—220.
- Finka i Šojat 1973 Božidar Finka i Antun Šojat; *Karlovački govor*. HDZb 3, 77—151.
- Hraste 1927 Mate Hraste; *Crtice o bruškom dijalektu*. JF VI, Beograd 1926—1927, 180—214.
- Hraste 1935 Mate Hraste; *Čakavski dijalekat ostrva Hvara*. JF XIV, 1935, 1—59.
- Hraste 1937 Mate Hraste; *Osobine govora ostrva Visa*. Zbornik u čast A. Beliča, Beograd 1937, 147—154.
- Hraste 1940 Mate Hraste; *Čakavski dijalekat ostrva Brača*. SDZb X, 1940, 1—65.
- Hraste 1948 Mate Hraste; *Osobine govora otoka Šolte, Čiova, Drvenika i susjedne obale*. Rad JAZU 272, 1948, 123—156.
- Hraste 1959 Mate Hraste; *Osnovna akcentuacija Biograda na moru i njegove okolice*. Filologija 2, 5—11.
- Ivić 1957 Pavle Ivić; *Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957 godine*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu II, 1957, 401—407.

³¹ U gornjem spisku literature upotrebljavaju se sledeće skraćenice za imena časopisa:

- AfslPh »Archiv für slavische Philologie«, Berlin
 ČR »Čakavska rič«, Split
 HDZb *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Zagreb
 NVj »Nastavni vjesnik«, Zagreb
 SDZb *Srpski dijalektološki zbornik*, Beograd
 ZFL *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad

- Ivić 1960/61 Pavle Ivić, *Osnovni aspekti strukture dijalekatske diferencijacije*. Makedonski jezik XI—XII, Skopje 1960/61, str. 81—103 (prevod na nemački *Grundlegende Aspekte der Dialektifizierung* u zborniku *Zur Theorie des Dialekts, Aufsätze aus 100 Jahren Forschung ausgewählt und herausgegeben von Joachim Göschel, Robert Nail, Gaston van der Elst, Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beihefte Heft 16, Wiesbaden 1976, 127—151*).
- Ivić 1963 Pavle Ivić, *O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata*. »Književnost i jezik« X, sv. 1, Beograd 1963, 25—37.
- Ivić 1964a Pavle Ivić, *O govoru ličkih čakavaca (okolina Otočca)*. ZFL VII, 1964, 127—139.
- Ivić 1964b Pavle Ivić, *Promena ra > re u srpskohrvatskim govorima*. »Prace filologiczne« XVIII/2, Warszawa 1964, 383—393.
- Ivšić 1911 Stjepan Ivšić, *Prilog za slavenski akcenat*. Rad JAZU 187, 1911, 133—208.
- Ivšić 1913 I—II Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*. Rad JAZU 196, 1913, 124—254; 197, 1913, 9—138.
- Ivšić 1951 Stjepan Ivšić, *Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike*. Zbornika radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu I, 1951, 359—378.
- Jakić-Cestarić 1960 Vesna Jakić-Cestarić, *Iz akcentuacije čakavskih kopnenih govora*. Radovi Instituta JAZU u Zadru sv. VI—VII, 1960, 257—272.
- Junković 1973 Zvonimir Junković, *Prilog za suvremenu čakavsku dijalektologiju*. ČR III, br. 1, 1973, 7—38.
- Jurišić 1966 Blaž Jurišić, *Rječnik govora otoka Vrgade*. I dio, Uvod. Zagreb 1966, 125 str.
- Kolesov 1969 V. V. Kolesov, *Udarenie proizvodnyh imen suščestvitel'nyh v praslavjanskom jazyke*. Sovetskoe slavjanovedenie, Moskva 1969, 2, 42—51.
- Kursar 1972 Ante Kursar, *Zabilješke o govoru u Šepurini na otoku Prviću*. ČR II, 1972, sv. 2, 113—154.
- Kušar 1893 M. Kušar, *Glavne osobine lastovskoga narječja*. NVj I, 1893, 319—327.
- Kušar 1895 M. Kušar, *Lumbaradsko narječje*. NVj 3, 1895, 323—338.
- Linča 1973 Elena Linča, *L'allongement compensatoire dans les langues balkaniques*. »Balkansko ezikoznanie« XVI/2, Sofija 1973, 63—83.
- Milas 1891 Matej Milas, *Današnji trpański dijalekat*. Rad JAZU 103, 1891, 68—82.
- Moguš 1966 Milan Moguš, *Današnji senjski govor*. Senjski Zbornik II, Senj 1966, 1—152.
- Moskovljević 1950 M. Moskovljević, *Govor ostrva Korčule*. SDZb XI, 1950, 153—223.
- Moskovljević 1972 Miloš Moskovljević, *Govor ostrva Vis*. Issledovanija po serbohorvatskomu jazyku, Moskva 1972, 105—138.
- Neweklowsky 1970 Gerhard Neweklowsky, *Akcenatski sistemi čakavskih govora u Gradišću*. ZFL XIII/1, 195—204.
- Oblak 1894a V. Oblak, *Der Dialect von Lastovo*. AfslPh XVI, 1894, 426—450.
- Oblak 1894b Vatroslav Oblak, *Zum silbenbildenden I im Slavischen*. AfslPh XVI, 1894, 198—209.
- Pederin 1976 Marko Pederin, »Stara virovanja« na zapadnom Pelješcu. *Pelješki zbornik*, 1976, 271—294.

- Ramovš 1924 Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem*. Ljubljana 1924, 335 str.
- Ramovš 1936 Fran Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana 1936, 246 str.
- Skok 1911, 1912 Petar Skok, *Mundartliches aus Žumberak (Sichelburg)*. AfsIph XXXII, 1911, 363—383; XXXIII, 1912, 338—375.
- Skok 1956 Petar Skok, *Novi prilozi proučavanju govora žumberačkih čakavaca*. HDZb I, 1956, 215—278.
- Stieber 1973 Zdzisław Stieber, *A Historical Phonology of the Polish Language*. Heidelberg 1973, Carl Winter, 171 str.
- Šimunović 1972 Petar Šimunović, *Toponimija otoka Brača. Brački zbornik* 10, Supetar 1972, 318 str.
- Šimunović 1975 Petar Šimunović, *Ogled jezičnih osobina bračke čakavštine. »Narodna umjetnost«* 11—12, Zagreb 1975, 497—518.
- Vermeer 1975 W. R. Vermeer, *Problems in the Synchronic and Diachronic Phonology of Susak Čakavian*. ZFL XVIII/2, 139—159.
- Vidović 1973 Radovan Vidović, *O frekvenciji romanskoga leksika talijanskog (mletačkog) porijekla u splitskom čakavskom govoru*. ČR III, 1973, sv. 2, 5—122.
- Wagner 1963 Zdzisław Wagner, *Drobne teksty czakauskie z wysp dalmatyńskich Hvar i Brač (ze słowniczkiem)*. Studija z filologii polskiej i słowiańskiej 4, Warszawa 1963, 118—153.
- Whyte Robert Earl Whyte, *Komiški, a Čakavian Dialect: Its Verbal Morphology with Texts and Concorded Glossary*. The University of Wisconsin, Ph. D., 1967, 340 str.

Podatke o čakavskim govorima crpao sam osim toga iz većeg broja drugih radova, među čijim se autorima nalaze J. Aranza, V. Barac, A. Belić, S. Benzon, R. Bošković, I. Brabec, V. Bujan, A. Cronia, M. Deanović, B. Finka, J. Hamm, M. Hraste, P. Guberina, P. Ivić, S. Ivšić, M. Kušar, A. Leskien, M. Malecki, T. Magner, K. H. Meyer, I. Milčetić, M. Moguš, K. Naylor, G. Neweklowky, D. Nemanić, S. Pavešić, I. Popović, M. Rešetar, J. Ribarić, F. Stojanov, R. Strohal, P. Šimunović, M. Tentor, S. Težak, S. Tornow, V. Vážný, S. Zajceva, V. Zečević i D. Zgrablić. Ti su radovi navedeni u radu Petra Šimunovića *Grada za čakavsku bibliografiju*, ČR VI, 1976, sv. 1, 67—98.